

Abortus ve etik

Abortus and ethics

Saliha Altıparmak, Meltem Çiçeklioğlu, Gülay Yıldırım

Sağlık Yüksekokulu (S. Altıparmak, Öğretim Görevlisi), Celal Bayar Üniversitesi, Manisa; Halk Sağlığı Anabilim Dalı (Doç. Dr. M. Çiçeklioğlu), Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, İzmir; Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı (Yrd. Doç. Dr. G. Yıldırım), Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, TR-58140, Sivas

Özet

Tıbbi etik, tıp ve teknoloji alanında ortaya çıkan gelişmelerine ve bunlara, bağlı olan bilimsel sonuçların etik düzlemde meydana getirdiği kapsamlı sorunların irdelenmesi üzerinden gelişen etik alanıdır. Bugün yeni teknolojilerin gelişmesi gündeme etik ikilem kavramını getirmiştir. Bu konuda en çok yaşanan ikilemler arasında üreme sağlığı önemli bir yer tutmaktadır. Bu derlemede üreme sağlığı ile ilişkili birçok etik ikilemin en önemlilerinden biri olan abortus ele alındı. Abortus fetüs yaşama yeteneği kazanmadan gebeliğin sonlanmasıdır. Kendiliğinden olmayan, dışarıdan etkilerle gerçekleşen abortus tıbbi etik alanında önemli tartışmaların nedenidir. Abortus, fetüsün yaşam hakkı ile ilgili etik ikileme yol açmaktadır. Bir yumurta ve sperm hücrelerinin birleşmesi ile oluşan intrauterin insan yaşamında fetüsün ne zaman yaşam hakkı kazandığı konusunda günümüzde de tartışmalar devam etmektedir. Fetüsün birey sayılıp sayılmayacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu nedenle fetüsün yaşam hakkının elinden alınmasını içeren kürtaj var olduğu sürece etik tartışmaların da devam edeceği açıktır.

Anahtar sözcükler: fetüs, abortus, tıbbi etik

Abstract

Medical ethics is the area that develops over the extended scrutinization of the problems arisen from developments in medicine and science and scientific results related to this development. Today, the development of new technologies has led to the concept of ethical dilemma. There are many dilemmas encountered in reproductive health. In this review, we have discussed about abortus which is the most important one of ethical dilemmas about the reproductive health. An abortion is the termination of a pregnancy before the time fetus would have ability to live. Induced abortions are the important reasons of the discussions in medial ethical area. Abortion causes the ethics dilemma about fetus' right to live. In intrauterine human life, which starts with the coming together of a sperm and ovum, discussions are still ongoing about when the fetus gets right to live. There are various opinions as to whether the fetus can be deemed as an individual or not. Therefore, so long as abortion involving the ending of the fetus' right to live exists, this kind of discussions will go on.

Key words: fetus, abortus, medical ethics

Geliş tarihi/Received: 13 Mart 2009; **Kabul tarihi/Accepted:** 11 Nisan 2009

Corresponding author:

Yrd. Doç. Dr. Gülay Yıldırım, Cumhuriyet Üniversitesi Deontoloji Anabilim Dalı, TR-58140 Sivas. Eposta: gyildirim@gmail.com

Giriş

Tıbbi etik, tıp etkinliğinin içinde geçen değer sorunlarının ele alındığı, saptandığı, betimlendiği, bunlara nasıl yaklaşıldığı, bu konuda nasıl tartışma yapılması gerektiği, nasıl düşünce ve görüş geliştirileceği ve ne gibi çözüm yollarının üretileceği gibi

konuların akademik düzeyde araştırıldığı ve eğitimin yapıldığı bir alandır. Tıbbi etikte farklı sorunlara farklı çözüm yolları bulunurken uyulması gereken temel ilkeler vardır. Bunlar, zarar vermeme, adalet, yarar ve özerklidir [1].

Bugün yeni teknolojilerin gelişmesi gündeme etik ikilem kavramını getirmiştir. Sağlıkla ilgili olan bazı konular insan hakları ve tıp ahlakı açısından önemli sorunlara ve tartışmalara neden olmakta ve etik ikilem oluşturmaktadır. Bu konuda yaşanan ikilemler arasında üreme sağlığı önemli bir yer tutmaktadır. Üreme sağlığı alanı kapsamında ele alınan ve önemli etik yönleri de bulunan konular arasında kadının doğurma hakkı, kürtaj, etkili doğum kontrol yöntemi araştırmaları, anne karnında cinsiyet belirlenmesi, kısırlık tedavilerinin gerekliliği, yardımcı üreme tekniklerinin ahlaki boyutu, sperm bankaları, taşıyıcı annelik, cinsiyet temelli şiddet uygulamaları gibi oldukça geniş kapsamlı ve çeşitlilik gösteren sorunlar bulunmaktadır [2]. “Abortus” uterus içindeki embriyo ya da fetüsün yaşamının sonlandırılması amacıyla vaktinden önce dışına çıkarılması ya da imha edilmesi olarak tanımlanmaktadır [3]. Sıklıkla “abortus” yerine kullanılan “kürtaj” ise, bir vücut boşluğunda yer alan sağlıklı ya da fazla dokuların teşhis ya da tedavi amacıyla kazınmasıdır [4]. Tanımdan da anlaşılacağı üzere bir tıbbi işlem olarak kürtaj, gebeliğin söz konusu olmadığı bazı hastalık durumlarında da uygulanmaktadır. Abortus terimiyle sıkça karıştırılan bir başka kavram düşük (miscarriage) kavramıdır. “Embriyo ya da fetüsün gebeliğin ilk yarısında uterus dışına çıkması” olarak bilinen düşükte primer olarak embriyo veya fetüsün yaşamını sonlandırmayı amaçlamayan dış etkenlerle anne ve/veya embriyo veya fetüsü ilgilendiren hastalıklar söz konusudur. Bir başka deyişle düşükte embriyo ya da fetüsün yaşamının kasten sonlandırılmasından söz edilemez [3].

“Abortus”, “kürtaj” ve “düşük” kavramlarının taşıdığı anlam farklılıkları göz önüne alınarak bu yazıda uterus içindeki embriyo veya fetüsün yaşamının sonlandırılmasına yönelik tıbbi girişimler için “abortus” terimi kullanıldı. Önemli etik ikileme neden olduğu için, bu yazıda sadece isteğe bağlı abortuslar ele alındı.

Abortusun tıbbi etik açısından değerlendirilmesi

Biyomedikal etiğin en eski ve en inatçı sorunlarından biri olan abortus, tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de yoğun tartışmalara konu olmaktadır. Yüzyıllar boyu değişik toplumlarda ve farklı dinler tarafından suç sayılan abortus, aydınlanma felsefesiyle birlikte insan merkezli düşüncenin benimsenmesine koşut olarak insan hakları ve özellikle de kadın hakları ile ilişkilendirilmiş, daha sonra da devlet politikalarına yansiyarak pek çok ülkede yasallaştırılmıştır. Abortusa ilişkin değer sorunlarında bazı sorulara yanıt aramak gerekir [5]:

- Fetüs ne zaman insan olarak değerlendirilmelidir?
- Abortus bir aile planlaması ve bir doğum kontrol yöntemi olarak kabul edilebilir mi?
- Abortusun yasal düzenlemelerde “hak” olarak tanımlanması, etik açısından da “doğru” olduğu anlamına gelir mi?
- Abortusun yasaklanmasının ya da izin verilmesinin olası sonuçları nelerdir?
- Abortus nasıl bir ahlaki eylemdir?
- Erken ya da geç abortuslar arasında bir farkın varlığından söz edilebilir mi?
- Abortus kararı bir kadın hakkı olarak kabul edilmeli midir?
- Abortus konusunda babanın seçme hakkı var mıdır?
- Abortusla ilgili olarak hekimin rolü nasıl değerlendirilebilir?

Yukarıdaki sorunların önemlileri aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alındı.

Fetüs ne zaman insan olarak değerlendirilmelidir?

Gebeliğin sonlandırılmasının etik olup olmadığına karar verebilmek için “fetüs” kavramını çözmek gerekir. Bir başka deyişle “İnsan yaşamı ne zaman başlar? Fetüs bir insan mıdır, değil midir? Döllenmenin başlamasından doğuma kadar olan sürecin neresinde *insan* oluruz?” sorularının yanıtlanması gerekir. Ancak bu soruları yanıtlamak kolay olmadığı gibi bu konuda bir fikir birliğinden söz etmek de mümkün değildir. Günümüzde bu sorulara verilmeye çalışılan yanıtlar şu şekilde özetlenebilir:

Bireyci- biyolojik (individual- biological criterion) yaklaşımı

Bu yaklaşım insanın var oluşunu açıklamada genelde bireyin fiziksel, biyolojik ve genetik yönünü temel alır ve yaşamın başlangıcı olarak doğumu kabul eder. Ancak yeni doğan bir bebek ile bebeğin doğumundan bir gün önceki durumu arasında nitelik olarak anlamlı bir fark yoktur. Diğer taraftan yeni doğan bir bebek de bağımsız olmayıp annesine ve çevresine bağımlıdır [6].

Yaşayabilirlik (viability), bir başka deyişle dünyaya gelen bebeğin ana rahmi dışında yaşayabilmesi, insan yaşamının gerçek anlamda başlaması olarak sıklıkla temel alınan kriterlerden biridir. Bu kriter de tıp ve bilim dünyasındaki hızlı teknolojik ilerlemelerle ilgili olarak sıklıkla değişebilecek bir kriterdir [7, 8].

Fetüsün anne karnında hareket etmeye başlamasını (animation) yaşamın başlangıcı olarak kabul eden görüş ise, fetüsün hareketinin ruhun bedene girmesi olarak algılayan Thomas Aquinas ve diğer ortaçağ din bilimcileri ve düşünürleri tarafından kabul edilen ve temeli ortaçağa dayanan bir yaklaşımdır [9].

Benzer bir başka yaklaşım ise, insan yaşamının başlangıcında korteksin oluşumunu temel alır. Bireyin elektriksel faaliyetleri sekizinci haftada başlar. Eğer yaşam bilinç ile başlarsa o zaman beynin elektriksel faaliyetlerinin başlangıcı da yaşamın başlangıcı olarak temel alınmalıdır [6, 7].

Günümüzde bireyci-biyolojik yaklaşımı benimseyenlerin bir bölümü ise yaşamın başlangıcını döllenmiş yumurtanın ana rahminin duvarına tutunmasını (implantasyon) temel almaktadır [6-8].

Harris [10] ise yaşamın bir süreklilik oluşturduğunu iddia eder. Ona göre yaşam döllenme anında ortaya çıkmaz. Onun öncesinde de zaten vardır. Çünkü gerek yumurta gerekse sperm hücresi canlıdır ve bir gelişim evresinden geçerler. Yaşam kesintisiz olarak devam eden bir süreçtir. Bir başka deyişle döllenme ile başlayan yaşam değil, yeni bir bireydir [11].

İlişki/iletişim kurabilmeyi temel alan yaklaşım

Bu görüşe göre insan yaşamı ve bireyin yaşamını çeşitli ilişki türleri oluşturur. Bedenin biyolojik olarak yaşamasına rağmen beyin dalgalarının alınamaması ölüm olarak kabul ediliyorsa, biyolojik kriterler de yaşam olarak kabul edilmemelidir. Bu bakış açısına göre, gerçek anlamda insan ilişkileri doğuma kadar hatta doğumdan bir yıl sonrasına kadar başlayamaz. Ancak bu görüşte olanlar yeni doğanı her ne kadar birey olarak kabul etmese de aile ve toplum içinde bir işlevi ve rolü olduğunu yadsımazlar [6, 7].

Çok yönlü yaklaşım

Bu yaklaşım bir anlamda ilk iki görüşün sentezinden oluşur. Callahan [6, 7] tarafından savunulan bu görüşte yaşamın başlangıcının biyoloji ve psikoloji açısından açıklanmasının yanı sıra “kültür” boyutunun da önemini vurgular.

Abortus kararı bir kadın hakkı olarak kabul edilmeli midir?

Fetüsün hakları da “yaşamın ne zaman başladığı” sorusuna verilen yanıt ile yakından ilgilidir. Fetüsü bir insan olarak kabul edenlere göre, fetüs de bir insan ile aynı haklara ve onun değerine eş bir değere sahip olacaktır [6, 7]. Fetüsün hukuk açısından konumu ise ülkelere göre farklılık göstermektedir [11]. Bu bağlamda bazı ülkelerde doğmamış çocuğa

(unborn child) bağış ve vasiyet yapılabilmesi bile mümkün olmaktadır [12].

Gebe kadının fetüsle özel bir ilişkisi olduğu kabul edilirse, bu ilişki aracılığıyla kadının fetüsle ilgili belli kararları verebilecek yetkiye sahip olduğunun da kabul edilmesi gerekir. Fetüsün potansiyel bir kişi olması; gebelik, bebeklik ve çocukluk gibi dönemlerde normal gelişimini sürdüreceği varsayımıyla anlam kazanır ve fetüs ancak bu durumda bir birey haline gelebilir. Bu yüzden fetüsle ilgili kararlarda onun “ne olduğundan çok, “ne olacağı” sorusuna yanıt aranabilir [5, 13-15]. Örneğin fetüsün istenip istenmediği gibi sorular yanıtlanmalıdır [13].

Fetüse karşı davranışımızın fetüsün insanlık derecesine bağlı olmaktan çok; başkalarının, daha doğrusu en yakını olan ana-babasının onun hakkındaki duygularına bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre fetüsün değerini annenin duyguları belirler. Bazı durumlarda fetüsle ilgili alınan kararlarda babanın kararının etkin olduğu görülmektedir. “Babanın kendi bedeninde gerçekleşmeyen bir süreçte bu denli belirleyici olmasının etik açıdan kabul edilemez bir durum” olduğu da ileri sürülmektedir. Fetüs anne vücudundan ayrılıncaya ve bağımsız yaşamaya başlayıncaya kadar bir birey sayılmasa da bazı haklara sahiptir. Fetüs bir birey olmasa da bir canlıdır ve yaşamak her canlının temel hakkıdır [10, 12]. Fetüsle ilgili tüm kararların annenin onamına göre alınması gerektiği ileri sürülmektedir. ABD’de “Yüksek Mahkeme” 1973’te fetüsün anneden ayrılıncaya dek bir birey olamayacağına karar vermiştir [9].

Abortus bir aile planlaması ve bir doğum kontrol yöntemi olarak kabul edilebilir mi?

Gebeliği önleyici pek çok yöntemin varlığına karşın gerek bu konuda yeterli eğitimin olmaması, gerekse yöntemlerin gebelikten korunmayı yüzde yüz sağlayamaması nedeniyle istenmeyen gebelikler ortaya çıkmaktadır. Bu durumda abortusun yasallaşmış olması onun bir doğum kontrol yöntemi olarak kullanılmasını kolaylaştırmaktadır. Abortusun bir doğum kontrol yöntemi olarak kullanılmasına karşın etik açıdan savunulabilmesi pek olanaklı görünmemektedir [5, 16].

Abortusla ilgili etik tartışmanın doğru bir zeminde yürüyebilmesi için öncelikle abortus eyleminin nasıl bir ahlaki eylem olduğuna karar verilmelidir. Abortusun, temelde bir canlının yaşamının sonlandırılması ya da yaşama şansının ortadan kaldırılması olduğu herkes tarafından kabul edilen bir görüştür. Tartışılan nokta yaşamı sonlandırılan bu canlının bir insan olup olmadığıdır [5].

Abortus karşıtları, döllenme anını insan yaşamının başlangıcı olarak kabul etmektedir. Çünkü döllenmiş yumurta, insan olarak gelişme potansiyeli taşıyan ilk yapıdır. İnsanın başlangıcı döllenme anı olduğu için de gebeliğin her dönemindeki abortus bir insanı öldürmekle eş anlamdadır. Abortus karşıtları doğumdan hemen sonra bebeğin öldürülmesinin ahlak açısından yanlış, hukuk açısından suç sayılmasında olduğu gibi doğumdan bir hafta önceki fetüsün öldürülmesinin de yanlış ve suç olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler [17].

Abortus yanlıları ise, gebeliğin her aşamasında abortusa izin verilmesi gerektiğini savunurlar. Döllenmiş yumurta onlara göre kadın bedeninin bir parçasıdır ve gelişebilmesi için o bedene ihtiyacı vardır. Bu nedenle ayrı bir varlık olarak değerlendirilmemelidir. Yumurtanın döllenmiş olması başka bir organizmayı gerekli kılsa da döllenme sonrası yumurtada fizyolojik bazı değişiklikler söz konusu olsa da, bunların hiçbirisi hala kadın bedenine ait olan yumurtanın ahlaki statüsünde bir değişiklik yaratmamalıdır [18]. Abortus yanlılarına göre bir canlının ahlak açısından değerlendirilebilmesi, dolayısıyla birey ya da kişi olarak kabul edilebilmesi için her şeyden önce bilinçlilik ve rasyonellik gibi iki önemli kapasiteyi taşıyor olması gerekir [5, 18]. Bir başka deyişle birey olmak kendi bilinçliliğinin farkında olmayı, nesnelere ve durumları zamansal ve uzansal olarak tanımayı, geçmişini anımsama ve geleceği öngörme yeteneğini gerektirir [3]. Oysa fetüs gebeliğin hiçbir aşamasında bu kapasitelere sahip değildir. Ayrıca bir canlıya ahlak açısından hak tanıyabilmek, dolayısıyla fetüsün yaşam

hakkından söz edebilmek için öncelikle onun kendisini zamanın akışı içinde ayrı bir varlık olarak kavrayabilmesi gerekir. Kendisini bu şekilde kavrama kapasitesine sahip olmayan bir canlının varlığını sonlandırmanın onun çıkarlarına aykırı olduğunu öne sürmek oldukça güçtür, çünkü onun “çıkarmak” kavramı yoktur [3].

Kadın hakları ve özellikle kadının kendi bedeni üzerindeki hakları ile abortus arasında bağlantı kuran yazarlar, gebeliğin kadınla fetüs arasında kurulan özel bir ilişki olduğunu öne sürmektedirler [18]. Aksoy’un [3] yazısında bahsedildiği gibi kadın hakları ile abortus olgusunu ilişkilendiren yazarlardan Thomson, embriyo ve fetüsün yaşama hakkının var olduğunu, ancak kadının da kendi bedeninde olanlara ve olacıklara karar verme hakkına sahip olduğunu ileri sürerek, “başka bir canlının hayatının söz konusu olmasının, sonucu değiştiremeyeceğini, çünkü hiç kimsenin başka birisi için, onu hayatta tutmak adına bile olsa, büyük fedakarlıklar yapmaya ahlaki açıdan zorunlu olmadığını” savunmuştur.

Abortusun yasal düzenlemelerde “hak” olarak tanımlanması, etik açısından da “doğru” olduğu anlamına gelir mi? Abortusla ilgili olarak hekimin rolü nasıl değerlendirilebilir?

Gebeliğin sonlandırılmasını etik ilkeler açısından incelediğimizde ortaya çıkabilecek ikilemler aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Özerklik ilkesi açısından baktığımızda gebe kadının hekim tarafından tüm tıbbi olasılıklar hakkında bilgilendirildikten sonra kendi bedenini tıbbi açıdan ilgilendiren bir konuda karar verme hakkı vardır. Fetüsün lehine kadının davranışını veya kararını etkilemek kadının özerkliğini de ihlal edeceğinden özerklik ilkesi açısından sorun oluşturur. Bunun yanı sıra özerklik ilkesi hekim özerkliği açısından da değerlendirilmelidir. Bu bağlamda hekimin etik olmayan veya yasadışı uygulamaları reddetme hakkı da dahil hekimin, mesleğinin kabul edilmiş standartları içinde hekimliğini uygulaması konusundaki duyarlılığı da dikkate alınmalıdır [7, 19]. Ayrıca hekimin kendi değerleri nedeni ile gebeliği sonlandırmayı reddetme hakkına da saygı gösterilmelidir [7, 19].

Yarar ilkesi ise, gebelik sürecinin her aşamasında söz konusu olan bir ilkedir. Bu ilke hekimin gebe kadını gebeliği sürecinde her türlü zarardan koruma yükümlülüğü yanında fetüse karşı faydalı olma yükümlülüğü de vardır. Zaman zaman hekimin fetüse karşı yararlı olma yükümlülüğü ile annenin özerkliği ve yararı birbiri ile çelişebilir. Bu durumda yarar ödevi hangi taraf için daha çok geçerli ise, o taraf lehine kullanılarak dengelenmelidir. Yarar ilkesi aynı zamanda fetüsün babası veya ailenin diğer bireyleri için de söz konusudur. Ancak bu bireylerin esenliği anne ve fetüs arasındaki etik ikilemler kadar çarpıcı değildir. Tüm bunların yanı sıra hekimin esenliği de göz ardı edilmemelidir. Bu özellikle hekimin ciddi bir yasal risk alması durumunda söz konusudur. Hekimin hastası için alabileceği olası yasal risklerin de bir sınırı olduğu unutulmamalıdır (7, 19).

Eğer doğmamış olanlar *insan* veya *birey* ise adalet ve zarar vermeme ilkeleri kürtajın her türünü yasaklar. Çünkü masum bir insana zarar verme girişimi her zaman yanlış bir eylemdir. Doğmamış bir çocuğu öldürme istemi ve onun gelişimini engelleme de zarar verme girişimi olarak kabul edilir. Bu bağlamda her canlının yaşama hakkı olduğu unutulmamalıdır [7, 19]. Bazı araştırmacılar gebeliğin sonlandırılmasını ancak hidrosefali gibi haklı gerekçeleri olan olgularda kabul eder ve zarar vermeme ilkesi açısından kabul edilebilmesi için oldukça kuvvetli gerekçeleri olması gerektiğini savunur [19].

Sonuç ve öneriler

Kuşkusuz insan yaşamı bir ovum ve bir spermin birleşmesi ile başlar ve yaşam hakkı bu noktadan itibaren tartışılan bir konudur. Bu nedenle fetüsün yaşam hakkının elinden alınmasını içeren kürtaj var olduğu sürece etik tartışmalar da devam edecektir. Etik sorun, döllenmiş insan yumurtasının ne zaman insan sayılabileceğinin sınırının çizilmesiyle açıklık kazanacaktır. Kişi sayıldığı andan itibaren başta yaşama hakkı olmak üzere insan

haklarına sahip olacaktır. Kürtaj kararı verilirken her olay kendi özelinde değerlendirilmelidir.

Kürtaja neden olan faktörlerin saptaması ve bu doğrultuda girişimlerde bulunulması önemlidir. Kürtaj, tecavüz gibi sosyal nedenler sonucu olabileceği gibi uygun ve doğru aile planlaması yöntemi kullanmama sonucu oluşan istenmeyen bir gebelik sonucu da olabilir. Bu nedenle hizmetin ulaşılabilirliği, elde edilebilirliği ve bu konuda sağlık eğitimi ile kadınlarımızın bilinçlendirilmesi ve zarar vermeme, adalet, yarar ve özerklik ilkelerine uygun olarak istediği bir aile planlaması yöntemini belirleyebilmesinin yanı sıra kadın güçlendirme programları ve ergenlik döneminde başlayan üreme sağlığı programları sorunun çözümünde önemli adımlar olacaktır.

Kaynaklar

1. Beauchamp TL, Childress JF. Principles of Biomedical Ethics. Fourth Edition. New York: Oxford University Pres, 1994; 38.
2. Şahinoğlu S. Feminist Biyoetiğin Türkiye'deki Yansımaları Tıbbi Etik ve Üreme Sağlığı. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları AD, Yüksek Lisans Tezi. Ankara; 2002.
3. Aksoy Ş. Kürtaj Sadece Tıbbi Bir Karar Olabilir mi? Türkiye Klinikleri Tıbbi Etik 1996; 4: 12-55.
4. Polat O, İnanıcı MA, Aksoy ME. Adli Ders Kitabı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 1997; 314-39.
5. Öztürk H. Abortus ve Etik Sorunlar. Kitap. Etik Bunun Neresinde. Ankara: Tabip Odası Yayınları, 1997; 75-83.
6. Curan CE. Abortion: Contemporary Debate in Philosophical and Religious Ethics. In: Chief W, Reich T (Editors). Encyclopedia of Bioethics. New York: The Free Pres, 1982; 18-20.
7. Gökey Ş. Gebeliğin Sonlandırılmasında Karşılaşılan Etik Sorunlar. Kitap: Hatemi H, Doğan H (Yazarlar). Medikal Etik. İstanbul: Sökmen Matbacılık. 2001; 80-109.
8. Çobanoğlu N. Etik Bir Olgu Olarak Kürtajın Değerlendirilmesi. Kitap: Şahinoğlu Pelin S, Arda B, Özçelikay G, Özgür A, Şenler Çay F ve ark. (Yazarlar). III. Tıbbi Etik Sempozyumu Bildirileri Kitabı. Ankara: 1998; 99-104.
9. Finnis J. Abortion and Health Care Etichs. In: Gillion R, Wiley J (Editors). Principles of Health Care Etichs. Chinchester: 1994; 80-100.
10. Harris J. Hayatın Değeri. Sertabiboğlu S (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
11. Loisel DW, Noonan JT. Constitutional Balance. In: JT Noonan (Editor). The Morality of Abortion, Legal and Historical Perspectives. Cambridge: Harvard University Pres, 1977; 220-60.
12. Özsunay E. Hayatın Başlangıcı ve Sonuna İlişkin En önemli Hukuksal Sorunlar. İÜHFEOYV, İstanbul: 1998; 12-24.
13. Doğruyol H. Çocuk Cerrahisinde Etik Sorunlar. Kitap: A Erdemir Demirhan, Y Oğuz, Ö Elçioğlu, H Doğan (Yazarlar). Klinik Etik. İstanbul: Tayf Ofset, 2001; 465-511.
14. Higginson R. Life, Death and Handicapped Newborn. Ethics and Medicine 1987; 3: 215.
15. Gammeltoft T. Between "Science" and "Superstition": Moral Perceptions of Induced Abortion Among Young Adults in Vietnam. Culture, Medicine and Psychiatry 2002; 26: 313-38.
16. Şahinoğlu S. Türkiye'de Kürtaj Olgusunun Feminist Biyomedikal Etik Açısından Değerlendirilmesi. Kitap: Demirhan Erdemir A, Uzel İ, Öncel Ö, Oğuz Y, Aksoy Ş, Şahinoğlu S ve ark (Yazarlar). Uluslararası Katılımlı 3. Ulusal Tıp Etiği Kongresi Kitabı. Bursa: 2003; 498-504.
17. Nurtall J. Ahlak Üzerine Tartışmalar. Yılmaz A (Çev.). 1. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997; 120-34.
18. Sumner LW. Abortion. In: Van Be Veer D, Regan T (Editors). Health Care Ethics An Introduction. Philadelphia: Temple University Pres, 1987; 162-83.

19. Strong C, Anderson GD. Anethical Framework for Issues During Pregnancy. In: Gillion R, Wiley J (Editors). Principles of Health Care Ethics 1994; 591.